

A magyar nyelv első kognitív szemléletű grammatikája

Kritikai áttekintés*

1. Az Osiris Kiadó 2017-i dátummal jelezve, ténylegesen 2018 tavaszán jelentette meg A Magyar Nyelv Kézikönyvtára című sorozatában, TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerkesztésében, *Nyelvtan* címmel nagy volumenű kézikönyvét. A kötet előszavában a sorozatszerkesztő kiemeli, hogy a „*Nyelvtan* kötete a magyar nyelv nyelvtanát az érintettekhez, vagyis a beszélőkhöz közel hozva kívánja előtárni” (19). A tíz kötetre tervezett könyvsorozat célja valóban az, hogy kurrens ismereteket nyújtson, akár a nyelvtudományt művelő szakember, akár az átlagolvasó számára a magyar nyelv jelenkori állapotáról, számba véve használatának különféle aspektusait. Hűen tükrözi ezt a célrendszert a könyv fedelének formáját tekintve egységesen, ikonikus módon megjelenített kötetsorozat témajegyzéke. Az eddig megjelent valamennyi kötet szótárszerű, gyűjteményes formában, alapvetően leíró célzattal adott alapos, tételzetten feltárt ismereteket egy-egy általa reprezentált területről. A jelen ismertetés tárgyát képező *Nyelvtan* nem ilyen. Ez az első kötet a sorozatban, amely a nyelv adott részdiszciplinájának leírását nyújtja, a nyelvműködés egészének komplexitásába ágyazottan. Mint ilyen, megjelenítésének módjában és kidolgozottságában meg kell felelnie a nyelvleírás elméleti és használati bázisára vonatkozó követelményrendszereknek, mindenekelőtt az ún. megfigyelési (observational), leíró (descriptive), valamint a magyarázó (explanatory) adekvátságot illető előírásoknak (CHOMSKY 1965: 25–27, 30–38; RADFORD 1988: 27–30). A szerkesztői bevezetőben nem esik szó arról, hogy milyen olvasóközönség mely céljainak megvalósítására szánt átfogó, kézikönyv státusú művet kívánt létrehozni az ELTE-n 2005-ben szerveződött DiAGram Funkcionális Nyelvészeti Műhelyként működő kutatócsoport. Kritikai szemléletű ismertetésem egyik célja éppen annak megállapítása, hogy a nyelvtudománnyal foglalkozók szűkebb körén túl képes-e a vaskos kötet kielégíteni az intellektuális beállítottságú átlagolvasók tágabb körű táborának igényeit, használata révén valójában képes-e a magyar nyelv jelenkori állapotát megismertető, tüzetes ismereteket adó útmutatóként, kézikönyvként szolgálni számukra.

A kötet címadása nem igazán szerencsés. Az „iskolaszagú” *Nyelvtan* cím túlságosan általános asszociatív tartalmi vonzáskörrel rendelkezik, pláne annak tükrében, amiről és ahogyan szól ez az érdekesítő, széles spektrumú kézikönyv. Olvasói rövid idő elteltével máris a – szakmailag nézve szintén nem szerencsésnek mondható – Osiris *Nyelvtan* címmel illetik. Talán szerencsésebb lett volna egy találó, jellegéhez tartalmában jobban illeszkedő alcímet (vagy még inkább főcímet) adni neki, például azt, hogy *A magyar nyelv kognitív (szemléletű) nyelvtana*. Egy ilyen cím meghatározó lett volna számára profilját, valós nyelvelméleti bázisát

* *Nyelvtan*. Szerk. Tolcsvai Nagy Gábor. Osiris Kiadó, Budapest, 2017. 1152 lap.

tekintve, megkülönböztetve a más típusú nyelvelméleti ismeretekre és hozzájuk kapcsolható módszertani eljárásokra épülő egyéb grammatikáktól, a hazaiak közül például a klasszikusnak tartható, deskriptív típusú ún. Akadémiai nyelvtantól, vagy a nagy volumenű, strukturálisnak „titulált”, de valójában generatív szemléletű Strukturális magyar nyelvtan köteteitől.

Míg a kognitív-funkcionális alapú Osiris Nyelvtan a jelenkori magyar nyelv rendszerét teljes egészében, holisztikusan és működésében, használat alapúan, dinamikus módon szemlélve, a reprezentáció produktív szintjét a mentális alapú, ugyanakkor a nyelv szempontjából releváns tudatos sematizáció tényeivel és tényezőivel együttes módon kívánja megjeleníteni és működését értelmezni, ennél fogva a nyelvi reprezentáció legmagasabb általa tárgyalt szintjét a kommunikáció bázisának tartott diszkurzus, illetve a szöveg képezi, addig nyelvelméleti riválisai, a strukturális, valamint a generatív nyelveírás különféle modelljeiben a mondatközpontúság, a szintakto-centrizmus képezi az uralkodó nézetet. CHOMSKY a mai napig nem ismeri el a diszkurzív kommunikáció primátusát a mondatra vonatkozó fogalmi apparátus felett. Nézete szerint a nyelvhasználat volumenében a kommunikatív erő nélkülöző ún. belső beszéd (inner speech) a meghatározó (ANDOR 2004: 108–109). Ugyanakkor ennek elméleti és gyakorlati státusa generatív szemléletű modelljeinek kifejtésében definíció és részletesebb értelmezés, elemzés nélkül marad.

Az kétségtelen tudománytörténeti tény, hogy a saussure-i strukturalizmust követően a generatív nyelv szemlélet képezett új, meghatározó szerepű paradigmát a nyelveírásban. A 20. század 70-es éveitől fogva azonban a nyelvelméleti kutatások fő irányvonalait meghatározó chomskyánus generatív modellről sorra váltak le különféle, teoretikusan és a formai reprezentációjukban egyaránt egymástól igencsak eltérő modellváltozatok (generatív szemantika, interpretatív szemantika, LFG, HPSG, esetgrammatika, relációs grammatika, lexikális esetgrammatika, a generatív lexikon elmélete, mindezek formális nyelvészeti változatai stb.). Ezek közül egyesek későbbi megszűnését, egymásba integrálódását vagy viszonylagos izolálódását figyelhettük meg. Egy azonban közülük továbbra is erőteljesen fejlődött, és napjainkra meghatározó paradigmává vált, mégpedig az, amelyik szemléletében a legradikálisabb kihívója volt CHOMSKY mondatközpontúságra épülő nézeteinek. Ez, főként GEORGE LAKOFF, RONALD LANGACKER, CHARLES J. FILLMORE kutatásainak nyomán, levetette magáról a generatív apparátus öltözékét, és a kutatási szemlélet, attitűd tekintetében integrálva magába a kognitív pszichológia, a filozófiai kognitívizmus, valamint a szociálkognitív tudományokból kölcsönvett nézeteket (s egyúttal kölcsönhatásként gazdagítva is a kölcsönadó szemléleti perspektíváit), kaput nyitott egy új nyelvtudományi diszciplína, a kognitív nyelvészet megjelenésének és egyre erőteljesebb térhódításának. Az új diszciplináris terület pedig integrálódott a szintén új makrodiszciplína, a kognitív tudomány átfogó és összefogó területébe. Emellett, eredetüket tekintve főként európai nyelvelméleti kutatásokból táplálkozva (pl. a brit MICHAEL HALLIDAY tanai nyomán) egyre nagyobb teret nyertek a funkcionalista szemlélet keretében végzett elméleti és gyakorlati vizsgálódások, folyamatosan kiegészülve a szintén új nyelvtudományos diszciplínát képező és szintén európai indíttatású korpusz-nyelvészettel (utóbbi a szintén brit JOHN SINCLAIR úttörő jellegű korpuszfejlesztő

tevékenysége nyomán). Az USA-ban pedig, főként LAKOFF és FILLMORE kutatásaira alapozva tanítványuk, ADELE GOLDBERG modellvezetői szerepével, és a mai napig magát generativistának valló RAY JACKENDOFF részleges csatlakozása mellett egyre erősebb szerephez jutnak a nyelvi konstrukciókat vizsgáló ún. konstrukciós grammatikai vizsgálatok.

A nyelvtanok mint nyelvelméleti bázisú konstruktumok létrehozásának tekintetében a fent említett új diszciplináris területek vagy modellek közül csak egyesek voltak sikeresek, mégpedig azok, amelyek kutatásai a tudomány fejlődésében praktikus jelentőséggel is rendelkeztek. Nem kerülheti el figyelmünket, hogy a 20. század talán legjelentősebb nyelvtudományi „forradalmát” kiváltó generatív nyelvelmélet keretében (ne felejtjük el az általánosan használt nevét: generatív grammatika) nem láttak napvilágot nemzetközileg is elismert, a széles körű nyelvhasználói körbe került, a nyelv működésének egészére kiterjedő, kézikönyv funkciójú nyelvtanok.¹ Készült viszont közismert, kézikönyv formátumú, oktatási célokra is használatos grammatika a kognitív nyelvészet, a funkcionális nyelvszemlélet, valamint a korpusznyelvészet tanainak alapján.

Hazai viszonylatban a TOLCSVAI NAGY GÁBOR által vezetett DiAGram kutatóműhely munkatársai többévi, összehangolt kutatómunkájának eredményeképpen vált lehetségessé az első kognitív szemléletű grammatika létrehozása, melynek formája meghaladja a sztenderd grammatikai kézikönyvre vonatkozó sztereotip elvárások rendszerét. A Nyelvtan fejezeteinek tárgyát a nyelvleírás grammatikája szempontjából releváns nyelvi szinteken megmutatkozó jelenségsoportok kognitív szemléletű vizsgálata képezi, mégpedig olyan, összehangolt formában, hogy az egyes adott nyelvi reprezentációs szintre leginkább jellemző ismeretek összefonódottságát, funkcionálását egy másik szint tárgykörére vonatkozó, szintén tüzetes elemzésekkel tükrözi. Így nyerhet a könyv használója komplex képet a nyelv összetett, rendszer alapú működéséről. Minden egyes reprezentációs szintet vagy tárgyi alegységet a kutatócsoport egy-egy tagja dolgozta ki, folyamatos, a munkacsoport egészének tevékenységét összehangoló, a kötet koncepciózus szinergiáját biztosító munkacsoport-értekezletek vitái mellett. A kutatótevékenységnek ez a magas fokú összehangoltsága teljes mértékben áthatja a kötetet, ez képezi egyik legfontosabb értékét. A több éven át folyó kutatás részleges eredményeit a fejezetek szerzői folyamatosan publikálták tanulmányok, monográfiaként megjelent szakkönyvek formájában.

Az alábbiakban röviden, lajstromszerűen összefoglalom a kognitív-funkcionális nyelvészeti paradigma keretében készült nyelvtan legfontosabb, általánosan jellemző vonásait, a jelen keretek között a teljesség igénye nélkül:

(a) A nyelvtan bázisát nem egy elvont fogalom, a mondat totalisztikus értelmezése és reprezentációjának, manifesztációjának generatív eszközökkel történő leírása adja, hanem a nyelvhasználat tényeire és tényezőire épülő diszkurzus, melynek kommunikatív alapját a jelentéskifejezés intenciója képezi.

¹ Ennek egyik oka talán az lehetett, hogy az elméleti keretben, maradárságát illetően, 1957 óta számos radikális változtatás, maga CHOMSKY szerzőségével is több modellváltás történt. Az okok akárcsak rövid tételezésére a jelen tanulmány keretei közt nincs lehetőségem.

(b) A nyelvi reprezentáció a megjelenítés alapját jelentő mentális organizáció nyelvi vetülete.

(c) Meghatározó számára a jelentésreprezentáció kognitív alapú sémaszerűsége, ami elsődleges a szintaktikai reprezentáció formáinak megvalósulásával/megvalósításával szemben.

(d) Funkcionalitásának alapját képezi, hogy benne a jelentés síkjai nem statikus entitások, hanem dinamikusan kifejezett konstruktumok.

(e) A jelentéskonstruálás kommunikatív bázisú dinamizmusának megvalósulása az adott nyelv különféle reprezentációs síkjain, szintjein használt kifejeződési formák, a konceptuális alapjukat adó konstrukciós sémák befolyására szerveződnek reprezentációs egységekké.

(f) A különféle reprezentációs síkok közötti átjárhatóságot ún. interfész funkciójú kapcsolatok/kapcsolódások biztosítják.

(g) A mentális reprezentációban a tudati sémák hálózati formájába rendeztek a nyelvi reprezentáció tárgyát képező tartalmak, melyek a kommunikáció folyamatában szoros összefüggésben vannak a világismereti tudáshálók konceptuális alapú szerveződéseivel, az ún. tudáskeretekkel és a társadalmi konvenciók alapján mentális tömbökbe szervezett forgatókönyvi ismeretekkel.

(h) A tudáshálók nyelvi reprezentációjának folyamatában a kommunikáló felek részéről aktivizálódnak az előzetes kontextuális tudásuk alapját képező enciklopédikus, az abból nyelvi eszközökkel megjelenített lexikális és inherens grammatikai ismeretek, szükség szerint kiegészülve a kifejezetten egyéni, szakértői vagy az ún. kommunális tudásba ágyazódó tudástényezőkkel, melyek különösképpen az aktuális (aktualizált) kontextus keretei között jutnak jelentős szerephez a jelentéskonstruálás és -értelmezés során.²

(i) A kognitív nyelvészeti keretben megjelenített grammatikában nem különülnek el egymástól, külön komponensbe rendezetten a lexikális és a különféle, tradicionális értelemben grammatikai funkciókat teljesítő kifejezések, hiszen funkcionális tekintetben mindegyikük jelentéskonstruálás eredményei.

(j) A kognitív szemléletű nyelvleírás non-moduláris természetű.

(k) A nyelvtan konceptuális alapját a kognitív sémafüggő megfigyelések képezik, nem pedig a szabálykövetés elvi rendszere.

Az Osiris Nyelvtan elméleti, kognitív nyelvészeti alapjainak szakavatottan részletező leírása TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013-ban megjelent, kézikönyv státusú nagymonográfiája, a Bevezetés a kognitív nyelvészetbe.

Ezek után tekintsük át a kézikönyv fejezeteit egyenként. A könyv hat nagyfejezetben (számos részfejezetben tételezve) jeleníti meg a mai magyar nyelv kognitív szemléletű leírását. Ezek sorrendben a következők: 1. Bevezetés, 2. Hangtan, 3. Jelentéstan, 4. Alaktan, 5. Mondattan, 6. Pragmatika. A fejezetek ilyen sorrendű tételezése némileg meglepő a kognitív nyelvészetben jártas szakember olvasó számára, mivel gyakorlatilag követi a hagyományos, leíró státusú grammatikák leírásának gyakorlatát a nyelvi reprezentációs szintek egymás fölé épülését/építettségét

² A kontextuális tudás különféle típusai ismérveinek részletes, kommunikatív szerepét elemző tárgyalását lásd KECSKÉS (2013) monográfiájában.

illetően, mely szerint a hangtan és a fonológia képezi a legalsóbb nyelvi szintet, a mondattan pedig a legfelsőt. Ehhez járul a mondatrepresentáció formáinak szintjét meghaladó, a szöveg vagy diszkurzus szerveződését és használatát tárgyaló pragmatika. Egy ilyen, a nyelvelméleti kutatások jelenére alapozott nyelvtanban, meglátásom szerint, célszerűbb lett volna a fejezeteket olyan sorrendben tételezni, melyben a Bevezetés szakaszát közvetlenül a Jelentés és a nyelvhasználat problematikáját tárgyaló Pragmatika követte volna, s ezután következhetett volna a Mondattan, tovább haladva az alsóbb nyelvi szintek felé. Illetve, a Mondattan fejezet összefonódását a Morfológiával (a morfoszintaxis fogalmán keresztül és reprezentálódása révén) jobban kifejezte volna a két terület együttes tárgyalása, mely interfész viszonyukat jobban tükrözné.

2. A Bevezetésben (23–71) a szerző és kötet szerkesztő TOLCSVAI NAGY GÁBOR tömören kifejezett, ugyanakkor átfogó ismereteket ad a Nyelvtan alapját képező kognitív-funkcionalista szemlélet nyelvelméleti apparátusáról, fogalmi rendszeréről, főként RONALD LANGACKER és MICHAEL HALLIDAY tanaira alapozott módon. A fejezet kezdeti szakaszában ismerteti a releváns kognitív-funkcionalista nyelvleírás alapkoncepciójának jellegét és módszertanát. Ezt követően általános, mélyreható szakmaisággal megírt áttekintést kap az olvasó az emberi kommunikáció funkciójáról és viszonyrendszeréről a humán tudás mibenlétét képező stratifikációs paraméterekhez, ezek relációiról az elmeműködés különféle szerkezeti reprezentációihoz. Az áttekintésben hangsúlyt kap az a nézet, mely szerint „a funkcionális kognitív nyelvtan elsősorban a megismerés, az elmeműködés holista modelljére épül” (31). Ehhez kapcsolódva, a 3. fejezetpontban helyet kapnak az elsősorban a kognitív pszichológiából átvett alapfogalmak, az absztrakció, a mentális séma, legrészletezőbb módon pedig a kategorizáció. A kognitív pszichológiától kölcsönvett fogalmakkal szerves összefüggésben tárgyalja a szerző a kognitív nyelvészet egyik legfontosabb fogalmának, a nyelvi reprezentátumok konstruálásának ismérveit. Már itt szembe találja magát az olvasó a kifejezések értelme és értelmezése/értelmezhetősége variabilitásának tényével, a morfoszintaktikai megjelenítés sokoldalúságának és szemantikai-pragmatikai relevanciájának gazdag példaanyagra támaszkodó bemutatásán keresztül. Ennek során a szerző a kognitív nyelvtudomány szempontjából olyan releváns folyamatok, tények és tényezők szerepét ismerteti, mint a figyelemirányítás szerepének megnyilvánulása a nyelvi tények profilálásában és profilálódásában, hozzá kapcsolódóan a fogalmi hatókör kérdése, a feltűnőség (száliciencia) kontextusismereti függősége³, a mentális hozzáférhetőség, a perspektívaltság, azaz a nézőpontszerkezet nyelvi kifejezésének formái a konceptualizációban, a lexikális elemek, a mondat szerkezetek, valamint a szövegrepresentáció szintjén.

A fejezet 5. szakasza a nyelvi rendszer használatának kérdéskörét taglalja, különös tekintettel a használók individuális és szociokulturális sajátosságainak számbavételére, melyek elemi tényezőként hatnak a megismerés alapvető műveleteinek,

³ A száliciencia perceptuális és kognitív alapjairól és kontextuális típusfüggőségéről lásd részletesen KECSKÉS (2017) tanulmányát.

a mentalizáció kategorizáló és jelentéskonstruáló, sémaképző tevékenységének végrehajtására a diskurzusreprezentáció produkciós és interpretáló, befogadói szempontú realizációjának folyamatában. A kognitív szempontú nyelvelírásban funkcionálisan nem különül el egymástól a grammatika és a lexikon: ezek egymás kölcsönhatásában, a sematizáció függvényében jelenítik meg a nyelvműködést. Ez képezi a funkcionális szemléletű nyelvelírás kontinuumelvét (56). A kognitív nyelvelírás non-moduláris természetű. TOLCSVAI NAGY értelmezésében a „séma a nyelvi kifejezés dekontextualizált, elvont szerkezete. [...] A sémák mintaként, típusként szolgálnak a legkülönbözőbb szerkezeti és fogalmi szinteken” (57). A nyelvi reprezentáció valamennyi szintjén funkcionáló sémaszervezet szoros összefüggésben van a lexikalitás funkcionális megvalósulásával, a kontextuális körülményeknek megfelelő reprezentációt biztosítva az ún. aktív zónák szűrőt képező együttműködésével a profiláció/profilálódás folyamata számára. A szerző ebben a szakaszban helyez hangsúlyt a lexikalizáció és a grammatikalizáció összefüggésére, egyúttal a nyelvi reprezentáció függőségi viszonyára a begyakorlottság, a konvencionáltság intra- és extralingvális tényezőivel, a lexikális kifejezések és szerkezeti sémák referenciális potenciáljának, ezek variábilis jellegének működésével/működtetésével. Ebben a fejezettrészben, a nyelvi változások kérdéskörével foglalkozó 5.8. pontban lett volna célszerű tárgyalni a nyelvi reprezentáció összefüggését a konvencionáltság két fontos tényezőjének, az intralingvális sztenderdizáció és regularizáció megvalósulásának természetével, valamint a delexikalizáció és vele összefüggésben a grammatikalizáció gradáción alapuló folyamatával. Az alapos elméleti apparátust felvonultató Bevezetés fejezet a kognitív szemléletű nyelvelírás módszertani elveinek rövid áttekintésével zárul. A fejezet bővelkedik az argumentációval kapcsolatosan használt szakterminusokban. Az ezek mögötti jelentés megértésében a kézikönyv végén található 24 oldalas glosszárrium támogatja az olvasót.

A fentiekből kitétnik, hogy a kognitív-funkcionális nyelvten szemléletét tekintve rokon viszonyban áll a konstrukcionalizálódás eredetét, okait és folyamatait vizsgáló, napjaink kurrens nyelvelméleti kutatásaiban jelentős szerephez jutó konstrukciós grammatikákkal.

3. Az Osiris Nyelvten második fejezete (73–203) a Hangtan címet viseli, szerzője MARKÓ ALEXANDRA. A fejezet tematikai felépítése radikálisan eltér a megszokottól. A leírás célját alapvetően a magyar köznyelvi beszédhangzás tényezőinek számbavétele képezi. A szerző a fejezetet a beszéd akusztikai-auditív természetének ismertetésével kezdi, áttekintve a hangzó beszéd jelentés és hangzás viszonylatában azonosítható reprezentációs megjelenési formáit, egységeit, szupraszegmentális és prozódiai sajátságainak alapfogalmait. Ennek során kifejezést ad a beszédhangok sémaalapúságát taglaló nézeteknek (1. és 2. fejezet-pont). Ezt követően egy rövidebb szakaszban tárgyalja (véleményem szerint nem a legmegfelelőbb helyen) a beszéd és az írás viszonyát (3. szakasz), majd pedig hosszabb terjedelmű fejezettrészben részletesen (talán túlzott mélységben is; 4. fejezettrész, 89–118) ismerteti a beszédtevékenység fiziológiájának anatómiai alapjait. Erre épülően, talán túlságosan részletező formában, a járatlan olvasó számára

nem könnyen követhető technikai nyelvezetet használva tárgyalja az 5. szakaszban a beszéd akusztikai szerkezetét. A 6. fejezetpontban a magyar beszédhangzás reprezentációját vizsgálva a szerző szemléletes példák bemutatásával ismerteti a beszéd(tevékenység) prozódiai sajátosságait, tényezőit. Fontosnak tartom, hogy a fejezet példabemutatásain keresztül a szerző láttatja a hangtan szintjének interfész alapú összefüggését a nyelvleírás más aspektusainak, köztük a szintaxisnak a jelenségeivel. Ezen az úton tovább haladva, a hosszú terjedelmű 7. fejezetrészben kerül sor a beszéd szegmentális szerkezetének tételes bemutatására: a magyar beszédhangok készletének szakszerű részletességgel történő áttekintésére, a koartikuláció fonetikai bázisának, a szegmentális szerkezetnek a tárgyalására. A fejezetrész végén, meglehetősen rövid terjedelemben kerül csak sor a fonémák funkcionális státusának áttekintésére. Ezt egy ilyen volumenű kognitív-funkcionális grammatika keretei között kevésnek tartom. A Hangtan fejezet a társas érintkezés hangtani, ún. paralingvisztikai jelenségeinek rövid ismertetésével zárul.

4. A kötet harmadik, az elméleti alapok szerinti egyik legfontosabb és leg-hosszabb fejezete a Jelentéstan, TOLCSVAI NAGY GÁBOR és KUGLER NÓRA társszerzőségében (205–499). Tizenkilenc alfejezetének mindegyikét tömör összefoglalások zárják, megerősítve a nagy terjedelmű kiadvány kézikönyv funkcióját. A rövid bevezető szakaszban (1. fejezetrész) TOLCSVAI NAGY áttekinti a jelentés szemiotikai státusával kapcsolatos alapfogalmakat, a jelentés és a megismerő tudás típusosságának, mentális szerkezeti apparátusának, konvencionálisának, a nyelvhasználatban gyökerező dinamizmusának, a világismereti tények nyelven keresztül történő megjelenítésének enciklopédikus ismeretekre alapozott jellegét. A jelentés mibenlétét specifikáló 2. fejezetpontban részben megismétli, újratárgyalja a könyv Bevezetés fejezetéből már megismert kognitív nyelvészeti alapfogalmak egy részét, kiegészítve azokat a jelentés szempontjából releváns továbbiakkal (tartomány, keret, idealizált kognitív modell, komplex mátrix, centralitás, hatókör). Összefoglalójában a következőképpen definiálja (vagy inkább írja körül) a jelentést: „A jelentés fogalmi jellegű, tapasztalaton alapul, és absztrakció, sematizáció, valamint kategorizáció eredménye. Egy fogalom akkor válik jelentéssé, ha egy nyelvi szerkezetben egy fonológiai szerkezettel összekapcsolódik. A megismerés során a tapasztalatok absztrahálódnak és sematizálódnak: az emberi tudás részévé válnak, sok egyedi példányból elvonatkoztatva. A jelentés egy entitás elvont tulajdonságainak kognitív tartományokba rendezett hálózata.” (234.) Meghatározása alapján látható, hogy TOLCSVAI NAGY felfogásában a jelentést a használatban gyökerező dinamizmus sajátja jellemzi.

A rövid 3. fejezetpontban, szövegpéldány bemutatásán keresztül illusztrálja a jelentés funkcionálását a különféle méretű és kategoriális bázisú nyelvi reprezentációk típusaiban és formáinak megjelenésében. Ezt követően a 4. rész röviden tételezi a grammatika számára releváns nyelvi kifejezések és az összetett jelentésszerkezetek típusait, majd az 5. szakasz bemutatja az egyszerű és összetett jelentésszerkezetek lexikai és inherens grammatikai alkotóelemeinek kompozitumszerkezetét, a referenciapont-szerkezet sémáját és a fogalmi alapú jelentésintegráció megvalósulását. A fejezet hatodik szakasza áttekinti a jelentéskiterjesztés,

a figurativitás formáit és nyelvi releváns funkcióit. Az ezt követő, hosszabb terjedelmű 7. fejezetegység a perspektívátság alapján létesülő/létesített funkcionális természetű jelentéshálózatok tárgyalásával foglalkozik, különös tekintettel a lexikai és grammatikai elemek poliszemiájára, a jelentéshatárok, összekapcsolódások és szétválások mechanizmusaira, valamint a szinonímia kérdéskörére. Utóbbihoz kötődően ugyancsak sor kerülhetett volna a vele ellentétes jelentésviszonyban álló antonímia, valamint mindkét jelentés-reprezentáció gradációs jellegének bemutatására (l. MURPHY 2003, 2010). A következő négy, igen rövid terjedelmű, ugyanakkor profiljukat tekintve egymással összefüggő (8–11.) fejezet olyan témaköröket tárgyal (az explicit és az implicit jelentés megkülönböztetését, a jelentésváltozások azonosítását és értelmező leírását, az episztemikus leghorgonyzás, valamint a szubjektívizáció kérdéskörét), amelyekkel részletesebben terjedelemben majd a kötet Pragmatika fejezete foglalkozik. Ezek a témakörök ugyanis a jelentéstan és a pragmatika interfész viszonyából adódóan szoros összefüggésben állnak egymással. Tudvalevő, hogy a nyelvelméleti kutatásokban a mai napig nem sikerült tisztán különválasztani a nyelvészeti pragmatika és a szemantika saját vizsgálódási területeinek skópuszát. A két diszciplináris terület funkcionális összekapcsoltságának tényrendszerét jobban tükrözi interfész viszonyaik hangsúlyozott együtt kezelése a nyelvreírásban.

A 12–16. fejezetpontok részletesen, egyenként tárgyalják a szófajiság sematizációjának figurális és jelentésszerkezeti kérdéseit, kiindulva az egyes szófajok prototípusos sajátosságainak bemutatásából, haladva a jelentéskifejeződés gradációs formában megmutatózó jegyei gyengülésének nyomon követése mentén a nem-prototípusosságba hajló sajátosságok azonosításáig. A részletező, elemző bemutatások kiterjednek a grammatikalizáció folyamatának sematizációs gyökereire (pl. a 12.6. fejezetpontban), valamint a típusosan grammatikai elemek morfológiájának sematizáción alapuló kognitív bázisú jelentésének megvitatására is.

A 17. fejezetegység a mondat jelentésének kérdésköreit vizsgálja. Az a tény, hogy ez a témakör ebben a fejezetben is helyet kapott, holott a mondatban különálló, főfejezet státussal rendelkezik a kézikönyvben, szintén arra utal, hogy a szemantika és a szintaxis rendkívül összetett, interfész viszonyrendszerben áll egymással.

LANGACKER (2009: 245) nyomán TOLCSVAI NAGY a mondatot jelenetet kifejező, perspektívált reprezentációs egységnek tartja; az erre vonatkozó „tudás mondatsémákban, konstrukciókban rendeződik el” (392). A sztenderd generatív nyelvszemlélet mereven totalista mondatfelfogásával ellentétben a langackeri (és mondhatjuk, TOLCSVAI-féle) mondatfogalom dinamikus, reprezentációjának szerepe a diszkurzus keretei között valósul meg. TOLCSVAI NAGY és a Mondattan fejezet egyik szerzőjének, IMRÉNYI ANDRÁSNAK a felfogása szerint a kognitív grammatika prototípuselvét megjelenítő „prototipikus mondat semleges, pozitív, elemi, kijelentő mondat” (395), mely „szereplőinek” viszonyrendszerét a reprezentált jelenet részeként fejezi ki. Bár a kognitívista nyelvszemlélet elveinek keretei közt ezzel a mondat- (vagy tagmondat)felfogással feltétlenül egyetérthetünk, a fejezetrésznek ebben a részében igényelném ennek a diszkurzív elvnek és a vele kapcsolatos képletes tartalmú fogalmaknak (jelenet, szereplő) bővebb kifejtését, illetve definícióját. Ugyan kézenfekvőnek tűnik, mégis, a beszédaktus-elméletnek

az aktustípusok tipizálását, az egyes aktusok jellemzőinek azonosítását illető megállapításai alapján (BACH–HARNISH 1979), korpusznyelvészeti megfigyelésekre támaszkodva, olvasóként hasznosnak tartanám a semleges, pozitív kijelentő mondat prototípusos státusának empirikus adatokra alapozott igazolását.⁴ Az elemi (prototipikus) mondat jelentésszerkezetét meghatározó sémaszerkezet tényezőinek tételes felsorolását a 396. lapon találja meg az olvasó. A fejezet a továbbiakban korrekt módon részletező analízis alá veti az itt felsorolt tételeket. Egy észrevételt azonban hadd tegyek az igei vonzatszerkezetek ismertetésével kapcsolatban: a 411–412. oldalon tételezett szereplőtípusok (a mondattan szempontjából releváns szemantikai szerepek) modernkori leírása elsősorban az esetgrammatikus CHARLES J. FILLMORE modelljének (1968), valamint a magát a mai napig elsősorban generatív nyelvésznek valló RAY JACKENDOFFnak nevéhez, korábbi interpretatív szemantikai bázisú alpmunkájához (1972) fűződik. Ezekre ezen a helyen nem történik hivatkozás. A fejezet külön értékének tartom viszont a mondat szórendjét alapvetően befolyásoló kognitív jelentéstani elvek tárgyalását a 17.2.10. szakaszban, valamint a szubjektívizáció pragmatikával érintkező hatásmechanizmusát illető meglátásokat a 17.2.12-ben.

A Jelentéstan fejezet utolsó előtti, 18. szakasza a társzerző KUGLER NÓRA munkája, mely jelentéstani szemszögből tárgyalja az evidencialitásnak és a modalitásnak a mondattannal, vagy inkább a pragmatika tárgykörébe tartozó megnyilatkozás kommunikatív értékével és erejével kapcsolatos vizsgálatát, vizsgálhatóságának feltételrendszerét. Az előbbi fogalom vizsgálati köre a kommunikáló felek által közölt ismeretek eredetéhez való hozzáférésüket, a kommunikátumok faktualitását teszi jelöltté a diskurzusban, míg utóbbi inferenciális alapú feltételezésüket, valószínűsítésüket fejezi ki a közlések mögöttes tényállás-konstrukciójáról. A fejezet korpuszadatokból szelektált szemléletes példaanyagon keresztül mutatja be mind az evidencialitás diskurzus-menyilatkozásokba épített lexikális reprezentációját, mind pedig a modalitás típusainak megjelenítését.

Zárásképpen, a 19. szakasz a szövegség, a diskurzus dolog- és eseménysor-folytonosságának kérdését vizsgálja csupán érintőlegesen, mintegy visszacsatolásként arra, hogy a jelentés vizsgálati kerete a kognitív-funkcionális szemléletű grammatikában nem merül ki a mondatkonstruálás tanulmányozásának szintjén, hanem a diskurzuskonstruálás analízisére irányul.

5. A negyedik fejezet az Alaktan címet viseli (502–660), szerzője LADÁNYI MÁRIA. Ez a kézikönyv egyik legáttekinthetőbben szerkesztett fejezete. Központi fogalma a szó(ság), melynek funkcionális szerepét, alaki reprezentációjának sokrétűségét a magyar nyelv tipológiai sajátosságait azonosító keretek között tárgyalja a szerző. A sajátosságok azonosításában kulcsfontosságú szerepüként kezeli a séma-alapúság kognitív szemléletét. A rövid bevezetés után a szavak belső szerkezetét

⁴ Az indoklás egyik alapját nyilvánvalóan a semleges kijelentő mondat gyakoriságának rendkívül magas számadatai képezhetik. Ugyanakkor ilyen korpuszadatokra vonatkozó információt nem találtam a kézikönyvben. A beszédaktus-elmélettel kapcsolatos kísérletes pragmatikai vizsgálatok alapján sem ismerek erre vonatkozó megfigyelést.

tárgyaló 2. alfejezetben a szerző áttekinti a magyar szavak összetevőinek típusait, majd szemléletesen illusztrálva megkülönbözteti egymástól a fonológiai szó, a morfológiai szó, a szintaktikai szó, a szótári szó (azaz a lexéma) és a lexikai szó fogalmát. Deklarálja, hogy „a morfológiai jelenségek leírására a fenti szófogalmak közül a morfológiai szó fogalma tűnik a legalkalmasabbnak” (508). Funkcionális tekintetben a fogalmi jelentésviszonyok reprezentációja alapján jellemzi a toldaléktípusokat. Ezt követően, a fonológiai komponenssel interfész viszonyt képezve, áttekinti a tőtípusokat és a morfémaalternánsokat, majd 3. alpontban a magyar nyelv morfológiájára jellemző műveleti mechanizmusokat: az affixációt, a szintetikus formákat, a reduplikációt és a szóelemek sorrendiségét.

A leírás 4. szakasza az összetett morfológiai egységek jelentéses és alaki alapú morfológiai analízisével foglalkozik, mindkét tekintetben hangsúlyt helyezve a jelöltség és a jelöletlenség fogalmának funkcionális, valamint mentális feldolgozásának használat alapú körülírására, az összetevő komponensek közti függőségi viszonyokra, ezeken a területeken is kimutatva az interfész alapú viszonyulásokat a nyelvműködés egyéb komponenseivel kapcsolatban. Az 5. alfejezet a morfológiai konstrukciós mintázatok és a sematizáció kérdéskörével foglalkozik, a klasszikus morfológiai nézetekhez képest újszerű módon, alkalmazva nóvumként a konstrukciós grammatikákból kölcsönvett fogalmi apparátust. Tárgyalja a morfológia számára releváns sematizációs folyamatok erősségének (gradációjának) tényét, valamint korpuszadatokra hivatkozva (az MNSZ2, azaz a Magyar Nemzeti Szövegtár 2. változatának alapján) a példány vs. típusgyakoriság szerepét az alakok disztribúciós megoszlását illetően, bemutatva a sémák közti versengés tényét a reprezentációs potenciáljukat tekintve, rámutatva ezek kvantitatív, illetve kvalitatív (a jelentéskonstruálást befolyásoló) hatására. Szorosan köthető ehhez a kérdéshez a 6. alfejezetben tárgyalt morfológiai produktivitás, a képzésmódozatok alkalmazásának, felhasználtságának, illetve kreativitásának problematikája. Az alfejezet végén sor kerül a képzéssel kapcsolatos egyedi mintázatok bemutatására.

A 7. alfejezet az inflexiós paradigmák (ragozás és jelezés) rendszerének átfogó ismertetését nyújtja. Ezt követően a fejezet 8. szakasza a magyarra jellemző szóalkotási módozatokat tárgyalja, kiemelve, hogy nyelvünkben nem minden szó-faj tagjai tölthetnek be alapszói funkciót a szóalkotásban. A fejezetrész először a szóösszetétel belső szerkezeti változatait vizsgálja, majd pedig az appozíciós összetételekkel foglalkozik. Ezután a szóképzés mintázatait tekinti át részletesen, lajstromba szedve az egyes képzőket. A fejezetrészt az igekötős igei kapcsolatok rövidre szabott tárgyalása zárja.

A 9. fejezetrész a szóelemek poliszémiájával és szinonimikus viszonyaival foglalkozik, összevetve a funkcionális képzővariánsok alapját képező sémaváltozatokat. Az ezt követő 10. alfejezet a morfológiai változások típusainak bemutatása. A delexikalizáció, grammatikalizáció, az új morfológiai mintázatok kialakulása és funkcionálása a jelenkori nemzetközi morfológiai és lexikológiai, lexikális szemantikai és lexikális pragmatikai, szinkrón és diakrón szintű szakirodalom egyik legjobban kutatott területe. Az itt feltárt ismeretek ugyancsak a nyelvműködésben megmutatkozó, a különféle komponensek között funkcionális alapokon működő interfész kapcsolatokra utalnak (I. JACKENDOFF 2002; RAMCHAND–REISS

eds. 2007). A delexikalizáció és grammatikalizáció mellett jó lett volna kitérni a lexikalizáció folyamatának morfológiai alapú tárgyalására is, mégpedig talán éppen ebben a fejezetrészen. Szükségességének indokaként hadd hívjam fel a figyelmet arra, hogy a kötetben (persze nem véletlenül) nem szerepel a lexikológiával foglalkozó fejezet. A rövidebb terjedelmű 11., záró fejezet rész a morfológia határain túlmutató, de mégis morfológiai alapú interfész viszonyok vizsgálatát célozza meg a szöveg- és a pragmatika tartományának irányába.

A fejezetet teljes egészében áthatja a morfológiát érintő sematizáció meghatározó szerepének, valamint a kognitív-konstrukciós alapú szemléletnek hangsúlyozott bemutatása. Mivel ez újdonságot képez a morfológia hazai kutatásának témapalettáján, ezt tartom LADÁNYI MÁRIA tevékenysége és jelen munkája legnagyobb értékének.

6. A kézikönyv 5., második leghosszabb fejezetének címe Mondattan, kidolgozó szerzői IMRÉNYI ANDRÁS és KUGLER NÓRA (661–895). Előbbi készítette az első alfejezetet az elemi mondat leírásáról, utóbbi pedig a második részt a mondattípusokról, valamint a harmadikat a mondatösszetételekről. A rövid bevezetőben kiemelik a mondattan és a hangtan, a jelentés- és a pragmatika között fennálló interfész kapcsolatok jelentőségét.

Az elemi mondat viszonyhálózatát bemutató hosszú, csaknem százlapos fejezet rész az önálló egységet képező egyszerű mondat fogalmával, szavainak hálózatos szerkezetével foglalkozik. Komplexitását tekintve állhat konceptualizált jelentésviszonyokban egymáshoz kapcsolódó lexikális egységekből, de akár csupán egyetlen szóból is. Szerkezetének sémái forma-jelentés párokban valósulnak meg, akár egyszeri, akár több reprezentációban. Hálózatszerkezetének lényege az, hogy egy alapbeállítást képező, prototipikus, semleges, pozitív, kijelentő mondathoz képest több dimenzió szintjén értelmezzük a különféle kommunikatív funkciókat teljesítő egyéb mondattípus-reprezentációkat. A szerző ennek alapján a mondattípusok közti hálózatot sugaras felépítésüként érzékelteti. A háló központi tagjának tartott prototípusos semleges, kijelentő mondat meghatározó szerepének elgondolását IMRÉNYI mondatelméletében – ahogy azt a jelentéssel foglalkozó fejezetben kifejtett kritikámban fentebb már kifejeztem – a rá vonatkozó érvelés és kognitív-funkcionális bázisú kutatási eredmények birtokában hipotetikusnak tartom. Nézetem szerint központi státusának elméletileg kifejtettebb, alaposabb igazolására a mondattannal interfész viszonyt képező nyelvészeti pragmatika beszédaktus-típusokat vizsgáló kutatásai szolgáltathatnak megbízható bizonyítékokat. (Maga a szerző is említi ezzel kapcsolatos argumentációjában a mondatok beszédcselkvés-értékének fogalmát [671], ugyanakkor szerepének, relevanciájának részletezése kifejtetlen marad.) Ugyanez a helyzet vonatkoztatható a polaritás tekintetében a pozitív polaritástöltet alapként történő kezelésére is. Illetve ott, a polaritás kifejeződésének gradációs jellegéből fakadóan, a kísérletes vizsgálatok által feltárt eredmények hiányát még erősebbnek érzem. Ezért ezeknek a formációknak a prototípusos alapként való kezelését a hálóelméleti kutatások jelen állapotában még csupán axiomatikus státusúnak tartom, a 672–673. lapokon tételezett tényezők ellenére.

A továbbiakban a szerző a függőségi grammatika eszköztárából kölcsönvet fogalom, a mondat szerveződéssel kapcsolatos jelentéskonstruálás és formai reprezentáció komplex természetét jól kifejező, dimenziókban taglalt funkcionális viszonyrendszer bemutatásával foglalkozik. Érvelésében három dimenziót azonosítva tárgyalja a prototipikus elemi mondat és a további mondat típusok potenciális jelentésének, reprezentációjának kérdését.⁵ Az első dimenzió (D1) egy adott folyamatot (eseményt, helyzetet) jelenít meg, potenciálisan annak szereplőivel és körülményeivel (ige + vonzatköre + szabad határozók). A második dimenzió (D2) az előhívott, reprezentált folyamat típus közlési funkcióját azonosítja. A harmadik dimenzió (D3) pedig kontextualizálja a konstruált mondatot (678). Az első dimenzió keretében kerül sor az ige által megjelenített folyamat⁶ társult viszonyait reprezentáló lexikális egységek lehorgonyzására, melynek grammatikai és lexikális megvalósítását bőséges példaelemzésekkel illusztrálja a szerző. Leírásában bevezeti a magmondat (a továbbiakban: protoállítás) fogalmát, amit a következőképpen definiál: „magmondatnak nevezzük azt a minimális egységet, amely a mondatban ábrázolt lehorgonyzott folyamat kifejezéséért felelős, azaz tartalmazza a folyamat típus előhívásához, illetve a típus egy példányának a lehorgonyzásához szükséges elemeket” (703). A második dimenzió bemutatása során IMRÉNYI illusztrálja az egyes (beszédaktus alapú) közlési funkciók realizációját illető mondatlexikai és grammatikai funkcionális, a protoállítás kiterjesztésével, illetve funkcionális felülírásával kapcsolatos eszköztárt, az általa operátorviszonyoknak nevezett szintaktikai és a szintaxis szempontjából releváns sémakészletet. Végül a 3. dimenzió funkcionálásának leírása és értelmezése keretében áttekinti a mondat kontextusba helyezésének tényezőit, egyúttal visszautalva a Jelentés fejezet alapján már megismert diskurzus-típusjelölőkre, az evidencialitásra, valamint a modalitás szintaxisának a jelentéstannal interfész viszonyban levő kérdésére.

Hadd vonatkoztassam IMRÉNYI funkcionális bázisú értelmezését a tárgyalt háromszintű dimenzióról egy példára:

- (1) a) *Hideg van.*
 b) *Hideg van. Csukd be az ablakot!*
 c) *Hideg van. Kérlek, csukd be az ablakot!*
 d) *Hideg van. Csukd be az ablakot, kérlek!*

A D1 szintjének keretében az (1a)-ban kifejezett állítás tényközlő kijelentés, neutrális prozódiaival kiejtett diskurzus-megnyilatkozás státusú mondatreprezentáció egy adott, érzékelt állapotról a kommunikáló részéről. A D2 szintjén megmutatózó, inferenciálisan dekodolható illokúciója azonban értelmezhető kérés-

⁵ A 679. lap 33. lábjegyzetében IMRÉNYI hivatkozik HALLIDAY funkcionális grammatikájára mint a dimenziók megkülönböztetésének alapforrására. Megjegyzem itt, hogy HALLIDAY elméleti tankönyve tárgyalja ugyan a dimenziók kérdéskörét, de a nyelvműködés egészének színtézésére vonatkozóan használja a fogalmat (2004: 20–21).

⁶ Véleményem szerint a *folyamat* terminus használata itt, annak kategorizációs sémája és a vele oppozícióban levő típuskategóriákkal (pl. állapot) szemben kifejezett tartalma következtében félrevezető.

ként vagy akár felszólítás kifejezéseként, adott kontextuális körülmények között. A két beszédaktus releváns értelmezését erősíti meg a D3 szintjén reprezentált, performatív igével kifejezett megnyilatkozásforma az (1c és 1d) példákban. (1a) ilyen irányú kettős értelmezése dominánsan diskurzuspragmatikai alapú kérdés, melyben a reprezentációját tekintve kijelentő mondat formájú megnyilatkozás állapotközlő deklaratív értelmezését felülírják az aktuális konverzációs kontextusának begyakorolt konvenciójára alapozott körülményei, melyek keretében a kérés és/vagy a felszólítás beszédaktusának kifejezése tartható a száliens értelmezésnek.

A harmadik alfejezetben a szerző, KUGLER NÓRA a mondat típusok azonosításával és jellemzőik részletezésével foglalkozik. Itt is hangsúlyozódik a tény, mely szerint az alapmintázatok (szinte forгатókönyvszerű) sematizációja – kiegészülve a mondatprozódia, a szórendi mintázatok, valamint a morfológiai és lexikális jelölők eszközeivel – eredményezi a típusok konvencionalizálódását (761). A tipizálás analízisét gazdag, korpuszalapú példaanyag-bemutató teszi könnyen követhetővé. Az alfejezet utolsó szakaszában (3.9.) a szerző itt is felhívja a figyelmet a polaritás jelentőségére a vizsgált mondat típusok tipizálásában.

A 4. fejezet pont tétélesen áttekinti a mondatösszetételek tagmondatai összekapcsolásának tartalmi és szerkezeti alapú módozatait és sorrendiségük változatait, felcserélhetőségüket. Talán ez a fejezetrész hasonlítható a legjobban össze a hagyományos és strukturalista felfogású mondattanokból jól ismert felfogásokkal. Azokban ugyanakkor nem esik szó az itt bemutatott prototipikus jegyekről az alá- és mellérendelésekre egyaránt vonatkoztatva. Teljes mértékben szintén újszerű, mégpedig a kognitív szemléletet megjelenítő módon, az összetételek tárgyát képező tagmondatok jelenetszerűségének és sémaalapúságának tárgyalása, a bennük reprezentált jelenetek integrálódásának értelmezése. Érdekes, korpuszalapú példákön keresztül tárgyalja a fejezet végén KUGLER az alapvető szerkezeti és a grammatikalizáció alapú sematizációs mintázatok felbomlásának eseteit, főként a mondatátszövődés realizációjának változatait.

7. Az utolsó, szintén vaskos fejezet a nyelvhasználat, a nyelvészeti pragmatika területével foglalkozik, TÁTRAI SZILÁRD szerzőségével (897–1058). A korábbi grammatikai leírásokkal szemben a hazai szakirodalomban teljesen újszerű, hogy ez a fejezet helyet kaphatott egy ilyen profilú kézikönyvben. A pragmatika a mai nyelvtudomány diszciplináris palettájának egyik legfiatalabb területét képezi. A részdiszciplína hazai viszonylatban első, koncepciózus és átfogó, kognitív-funkcionalista szemléletben készült pragmatika tankönyve éppen TÁTRAI SZILÁRD munkája (2011). Ennek téma-tételezésére a jelen fejezetben is híven támaszkodik a szerző. Munkája unikálisan egyedi beállítottságú: az emberi társas megismerő tevékenység használat alapú, diskurzus bázisú kommunikációját vizsgáló ismeretanyag nyelvelméleti apparátusára és elemző bemutatására épül. Mint ilyen, szerves kapcsolatban áll a szövegten, főként a szemiotikai szövegten elméletének rendszerével, felhasználva annak fő teoretikusa, PETŐFI S. JÁNOS szövegjelentés vizsgálatára vonatkozó, szemiotikai bázisú nézetrendszerét (PETŐFI 1994, 2004).

Fejezetének bevezetésében a szerző kiemeli, hogy „a pragmatika a nyelvhasználatot a kognitív és a szociokulturális feltételek kölcsönviszonya felől közelíti meg, azt társas megismerő tevékenységként értelmezi” (899). Bemutatja ennek hatását a nyelv grammatika komponenseinek összetett, interfész alapú működésére. Rámutat arra, hogy a nyelvi megismerő tevékenység lényege a diszkurzív kommunikációban rejlik, melyben kulcsszerepet játszanak a reprezentáció kognitív sémaképző, sematizációs aspektusai, a prototípuselv reprezentációja a szöveg/diszkurzus-megjelenítés valamennyi szintjén és műfajspecifikus meghatározottságú típusában, a kontextusismeret pilléreire épülő perceptuális és kognitív alapú szálencia, a figyelemirányítás pragmatikai-szemantikai bázisú mechanizmusai, a világismereti tényezők reprezentációjának mentális alapját képező fogalmi szerkezetek (tudáskeret és forgatókönyvek), az intencionalitás kérdésköre, melyek elsődlegesen a nyelvhasználat interperszonális viszonyrendszerében testesülnek meg. A tudáskeret specifikációjával kapcsolatban megjegyzem, hogy TÁTRAI nézetével ellentétben, mely szerint a tudáskeret „a háttérismereteinket magában foglaló statikus séma” (939), ez a konceptuális szerkezeti alapfogalom alapvetően dinamikus természetű. Bizonyítja ezt folyamatos információbefogadó és -feldolgozó, -tároló, illetve a hozzáférhetőséget, aktiválását biztosító karaktere. Statikus voltának cáfolatát maga a szerző, fejezetének a fogalom jellemzésére vonatkozó azonos oldalán (939) fogalmazza meg. A továbbiakban a fejezet alszekciói ezeknek a tényezőknek a részletező kibontásával foglalkoznak, szemléletes példabemutatók elemzésére vonatkoztatva valamennyit.

A nyelvi jelentés-reprezentáció dinamikus manifesztálódását biztosító kontextuális ismerettömbök interszubjektív viszonyrendszerének, a kontextuális apparátus komponenseinek és szövegproduktói, illetve az interpretációt illető, a kontextualizáció szerepének és folyamatának bemutatásakor célszerű lett volna KECSKÉS (2013: 128–150) nyomán megkülönböztetni egymástól az ún. előzetes kontextus (prior context) és az aktuális/aktualizált konverzációs kontextus fogalmát, hatókörük, azaz skópuszuk alapján.

A fejezet értékes részét képezi a deixis kontextusfüggő, kognitív alapú, figyelemirányító célzatú szerepének, valamint tényezőinek és típusainak elemző bemutatása. Már csak azért is, mert ennek státusáról megoszlanak a szakmai megítélések. A szövegnyelvész tónusú munkák a deiktikus viszonyokat a szövegkonnexitás alapvetően alsóbb, grammatikai szinteken megvalósuló reprezentációs eszköztárának elemei közé sorolják. Ezzel szemben TÁTRAI, véleményem szerint helytállóan, mélyebb, a szövegkohézió, a szövegkohérenca tartományába átnyúló szerepet is tulajdonít a deiktikus jelenségeknek.

A megnyilatkozás pragmatikaiegység-státusával foglalkozó 5. alfejezet jellemzést ad diskurzus alapú figyelemirányító szerepéről, perspektívaltságáról, szövegszervező, azaz kohezív és koherenciateremtő potenciájáról. Diszkurzív szerepének leírása kapcsán (5.2.) merül fel az ún. protodiskurzus fogalma (fogalmának specifikálását illetően I. TOLCSVAI NAGY 2008), a monologikusság (főképpen az írásbeli szövegprezentációban) és a dialogikusság (szóbeli módon kifejezett kommunikációban) ismérveinek megkülönböztetésével kapcsolatban. A többdimenziós, többrésztvevős társalgás *polilógus* elnevezésének tartalmi

oldalát is ebben a fejezetszakaszban veti fel a szerző (997–999). Ugyanakkor utóbbi fogalom tulajdonképpen definiálatlan marad, és sajnálatos módon a könyv végi glosszáriumból is kimaradt.

A 6. alfejezet a beszédaktusok pragmatikai státusával foglalkozik. Sajnálatos az a tény, hogy a pragmatikával foglalkozó nyelvészeti és filozófiai szakirodalom ezt a fogalmat és típusánát tulajdonképpen napjainkban is mondatszintű keretben tárgyalja (ANDOR 2011). A jelen fejezet szerzőjének nem kis érdeme, hogy a beszédaktusok szerepét a nyelvi interakcióban, azaz diszkurzív keretben vizsgálja. Ugyanakkor a prototípusosság deklarálását egyesek kiemelt, alap-státusára vonatkozóan a fejezet argumentációja és a releváns szakirodalom alapján nem tartom kielégítőnek (1011). BACH–HARNISH (1979) taxonomikus klasszifikációjában valamennyi azonosított beszédaktustípus egymáshoz képest egyenlő státusú. A konstatívumok közé tartozó, deklaratív módon kifejezett asszertívum sem kap kiemelt szerepet az adott illokúciók csoportjában (BACH–HARNISH 1979: 41–46).

A fejezet 7. egysége a kurrens pragmatikai kutatások és az egyre nagyobb teret nyerő kísérletes pragmatika által is vizsgált implicit jelentés kérdéseivel, a kifejtettség és a kifejtetlenség kérdésével, alapvetően az ún. inferenciális pragmatika kutatásának tárgykörével, az implikaturák jelenségekörével és típusaikkal foglalkozik. A 8., záró fejezetrész a kurrens pragmatikaelmélet és az alkalmazott pragmatikába áthajló pragmatikai tudatosság izgalmas vizsgálati körét mutatja be.

A kötetet az elméleti ismeretek és fogalmi rendszer követését az olvasó számára megkönnyítő részletes glosszárrium, majd pedig bőséges irodalomjegyzék és tárgymutató zárja.

8. Ahogy azt kritikai ismertetésem elején kiemeltem, az Osiris Nyelvtan unikalitását az képezi, hogy a jelenkori nyelvelméleti kutatások egyik legprominensebb, paradigma státusú ágának, a kognitív nyelvészetnek és a hozzá szervesen kötődő funkcionalista nyelvszemléletnek alapjaira helyezett, használat alapú leírást kíván nyújtani a mai magyar nyelv (nyelvezet) nyelvtan komponensének működéséről, mégpedig elsőként a hazai nyelvtanírás történetében. Megítélésem szerint ezt a feladatot sikeresen, rendkívül magas színvonalon teljesíti. Újszerűsége részben ebből a feladatvállalásból adódik. Használatalapúsági bázisát diszkurzuskeretű vizsgálati skópusza, példaanyag-elemzéseinek korpusznyelvészeti háttere teszi relevánssá és hitelessé.

Felmerülhet a kérdés, hogy A magyar nyelv kézikönyvtára című könyvsorozat tagjaként a kötet milyen olvasóközönségre számíthat. Megítélésem szerint a nyelvelméleti alapokkal nem rendelkező intellektuális átlagolvasók számára, szakkönyv státusából következően nem könnyen követhető, annak ellenére, hogy szakszerűsége kifogástalan. Inkább a nyelvtudomány, a magyar nyelv és nyelvezet működése és használata iránt affinitást mutató olvasótábor számára képez magas színvonalú, autentikus tudományos bázisra épített ismereti forrást. Ezek közé tartoznak a nyelvtudománnyal foglalkozó egyének a magyar nyelvi bölcsészképzés különböző oktatási moduljaiban, a magaryelv-szakos tanárok a különféle oktatóintézményekben, valamint a nyelvtudomány művelői, kutatói. Utóbbiak tábora számára határozott, új utakat jelöl ki kutatótevékenységükben.

Kulcsszók: kognitív nyelvten, funkcionális, interfész viszonyok, jelentéskonstruálás, séma alapú.

Hivatkozott irodalom

- ANDOR, JÓZSEF 2004. The master and his performance. An interview with Noam Chomsky. *Intercultural Pragmatics* 1: 93–111.
- ANDOR, JÓZSEF 2011. Reflections on speech act theory. An interview with John R. Searle. *International Review of Pragmatics* 3: 113–134.
- BACH, KENT – HARNISH, ROBERT M. 1979. *Linguistic Communication and Speech Acts*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- CHOMSKY, NOAM 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- FILLMORE, CHARLES J. 1968. The case for case. In: BACH, EMMON – HARMS, ROBERT T. eds., *Universals in Linguistic Theory*. Holt, Rinehart, and Winston, New York. 1–88.
- HALLIDAY, MICHAEL A. K. 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. Third Edition. Revised by MATTHIESSEN, CHRISTIAN M. I. M. Arnold, London.
- JACKENDOFF, RAY 1972. *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. The MIT Press, Cambridge (MA).
- JACKENDOFF, RAY 2002. *Foundations of Language*. Oxford University Press, Oxford.
- KECSKÉS, ISTVÁN 2013. *Intercultural Pragmatics*. Oxford University Press, Oxford.
- KECSKÉS, ISTVÁN 2017. The effect of salience on shaping speaker’s utterance. *Reti, saperi, linguaggi* 5–34. <https://doi.org/10.12832/87352>
- LANGACKER, RONALD 2009. *Investigations in Cognitive Grammar*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- MURPHY, M. LYNNE 2003. *Semantic Relations and the Lexicon*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MURPHY, M. LYNNE 2010. *Lexical Meaning*. Cambridge University Press, Cambridge.
- PETŐFI SÁNDOR JÁNOS 1994. *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról*. Magyar Műhely, Párizs.
- PETŐFI SÁNDOR JÁNOS 2004. *A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai-textológiai szövegszemléletbe*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RADFORD, ANDREW 1988. *Transformational Grammar*. Cambridge University Press, Cambridge.
- RAMCHAND, GILLIAN – REISS, CHARLES eds. 2007. *The Oxford Handbook of Linguistic Interfaces*. Oxford University Press, Oxford.
- TÁTRAI SZILÁRD 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Topik és szövegtípus. In: TÁTRAI SZILÁRD – TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Szöveg, szövegtípus, nyelvten*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 41–48.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2013. *Bevezetés a kognitív nyelvészetbe*. Osiris Kiadó, Budapest.

The first cognitively-based grammar of the Hungarian language: a critical review

The present review article provides a critical assessment of the first cognitively-based, comprehensive, largely corpus-based survey of the major grammatical phenomena of present-day Hungarian. Central issues in the approach are the schema-based nature of each of the levels, components of grammatical representation, with special emphasis devoted to discussing and interpreting the overall functional role of meaning construction as well as that of the complexity of interface relations. The latter relations act on the operation of the whole of the functional system, the makeup of the grammar, the phenomena of the representation of which are coherently described and discussed in this handbook of seminal importance for the historiography of Hungarian grammarology.

Keywords: cognitive grammar, functional, interface relations, meaning construction, schema-based.

ANDOR JÓZSEF
Pécsi Tudományegyetem